tan Abdülaziz'e sunuldu. Tam metni 24 Mart 1867'de *la Liberté* gazetesinde yayımlanan mektubun Türkçe müstakil baskıları aynı yıl *Bir Eser-i Siyâsî* ve *Paris'ten Bir Mektup* başlıklarıyla yapıldı (Dersaâdet 1326).

Mektubun muhtevası, Osmanlı Devleti'nin mevcut sıkıntıları hakkında bazı tesbitler ve bunların giderilmesi için alınacak tedbirler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Öncelikle saray ve çevresinin doğru bilgilendirilmeye ihtiyaç duyduğunu belirten Mustafa Fâzıl Paşa, milletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için hürriyet ortamının sağlanmasını, bunun da müslüman ve hıristiyan bütün Osmanlı vatandaşlarına hak ve sorumlulukta eşitlik tanıyacak serbest bir nizamla mümkün olacağını savunmaktadır. Mektubun son bölümü en köklü teklif olarak meşrutî idareye geçilmesini önermektedir. Buna göre önce vilâyetlerde üyeleri serbest seçimlerle belirlenecek birer meclis-i kebîr oluşturulacak ve bunlar hem padişahı doğru yönlendirecek hem de padişahın kararlarının vilâyetlerde uygulanmasına yardımcı olacaktır. Daha sonra bu meclislerin İstanbul'a göndereceği vekiller, ahalinin ihtiyaçlarını ve memleketin gerçek durumunu doğrudan doğruya padişaha arzedecektir (*Bir Eser-i Siyasî,* s. 25).

1867 yılının ilk aylarında İstanbul matbuatı Bâbıâli'ye karşı eleştirilerini arttırınca Âlî Paşa matbuat üzerinde baskı uygulayarak bu eleştirileri durdurmaya çalıştı. Bu sırada Mustafa Fâzıl Paşa, İstanbul'da kendi çevresinden söz konusu baskılara mâruz kalan Nâmık Kemal, Ziyâ Bey ve Ali Suâvi'nin Mayıs 1867'de Paris'e ulaşmalarını sağladı. Nâmık Kemal'in İstanbul'daki yakın arkadaşlarından Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed, Menâpîrzâde Nûri ve Kayazâde Reşad da haziran başında Paris'e giderek Fâzıl Paşa grubuna katıldılar. Sultan Abdülaziz'in Haziran 1867 sonunda Fransa'yı ziyareti öncesinde Nâmık Kemal ve arkadaşlarının Paris'ten ayrılmasıyla yalnız kalan Mustafa Fâzıl Paşa padişahı Toulon'da karşılayarak maiyetine girdi. Padişahın Fransa ve İngiltere gezisi sırasında kendisini affettirip İstanbul'a dönme izni aldı. Ağustos başında Abdülaziz'in İstanbul'a dönüşünde Peşte'ye kadar ona refakat etti. Ardından Paris'e dönerek Nâmık Kemal ve arkadaşlarını tekrar bir araya getirdi. Bu grup, 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın liderliğindeki toplantıda yeni faaliyetler için karar aldı ve bunlarla ilgili görev dağılımı yapıldı. Fâzıl Paşa, Avrupa'da gerçekleştirilmesi planlanan neşriyatla birlikte grubun masraflarını da üstlendi. Ali Suâvi ve Nâmık Kemal tarafından Londra'da yayımlanan *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri bu kararın sonuçlarındandır. Aynı grubun Mustafa Fâzıl başkanlığındaki 30 Ağustos tarihli toplantısında "Jeune turque" cemiyetinin on üç maddelik tüzüğü oluşturuldu. Buna göre cemiyetin ilk amacı, Mustafa Fâzıl Paşa'nın mektubunda zikredilen ıslahat programını gerçekleştirmekti. Ayrıca en kısa zamanda bir anayasa taslağı hazırlanacak ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün sağlanmasına çalışılacaktı (tüzüğün tam metni için bk. Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi,* s. 327-328).

Eylül 1867 ortalarında İstanbul'a dönen Mustafa Fâzıl Paşa'nın Temmuz 1869'da Meclis-i Vâlâ üyesi, Nisan 1870'te Maliye nâzırı olduğu zikredilmekle birlikte (Pakalın, II, 7; *EI*² [İng.], II, 728) bu doğru değildir. Bu tarihte Adliye Nâzırlığı görevine tayin edildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 42527). 9 Ağustos 1870'te Mehmed Sâdık Paşa'nın yerine Maliye nâzırı oldu. Aynı dönemde Batı tarzında ilk kulüp olan ve yaklaşık bir yıl faaliyet gösteren Encümen-i Ülfet'i kurdu. Bu sırada Yeni Osmanlılar'ın yayın faaliyetlerine yardımını sürdürüyordu. Şinâsi'nin Eylül 1871'de ölümünün ardından Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nı satın alıp Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'e hediye ederek Nâmık Kemal ile birlikte gazeteciliğe tekrar başlamalarını sağladı. Sekiz aylık bir hastalık döneminden sonra 4 Zilkade 1292'de (2 Aralık 1875) Vezneciler'deki konağında öldü. Ertesi gün cuma namazının ardından Fâtih Camii'nden kaldırılan cenazesi Eyüp Sultan Türbesi civarında annesinin mezarının bulunduğu Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi'ndeki imaretin avlusuna defnedildi (*Basîret,* nr. 1675, s. 1; nr. 1676, s. 1). Vefatında yedi oğlu ve dört kızı hayattaydı.

Mustafa Fâzıl Paşa, Yeni Osmanlılar hareketinin güçlenmesinde maddî ve fikrî katkı sağlamış önemli bir devlet adamıdır. Padişaha hitaben yazdığı mektuptaki meşrutiyet fikirleri uzun süre İstanbul'da siyasî-fikrî tartışmaların merkezini oluşturmuştur. Yeni Osmanlılar'dan Ali Suâvi ve Ziyâ Bey ile aralarında anlaşmazlık çıkmış ve en uzun diyalogu Nâmık Kemal'le kurabilmiştir. Mısır siyasetinden dışlanmış olması onun İstanbul merkezli etkinliğini arttırmıştır. Döneminin basın ve yayın faaliyetlerine verdiği büyük destekle bilinen Mustafa Fâzıl Paşa, Mütercim Âsım tarihinin basılmasını sağlamıştır. Hocası Zekâi Dede onun mûsiki çevrelerine duyduğu ilginin en kuvvetli bağıdır. Mısır'dan elde ettiği servetini cömertçe harcamıştır. Büyükada'da geniş bir araziye ve Şebinkarahisar'daki kurşun madeni imtiyazına sahip olmakla birlikte vefatı sırasında, 200.000 altın civarında borcunun olduğu ve bundan dolayı bazı gayri menkullerinin ve çiftliğinin rehin altında bulunduğu belirtilmektedir (Kuntay, I, 348-350).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Dahiliye, nr. 33912, 33921, 34093, 36058, 37982, 42527, 42655; BA, DH.KMS, nr. 25/57; BA, A.MKT.MHM, nr. 295/49, 348/100, 442/80; BA, *Y.EE,* nr. 91/17; Mustafa Fâzıl Paşa, *Bir Eser-i Siyâsî,* İstanbul 1326; a.mlf., *Paris'ten Bir Mektup,* İstanbul 1326; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları,* İstanbul, ts. (Kanaat Kitabevi), II, 3-65; İbnülemin, *Son Sadrıazamlar,* I-II, 107-108, 173, 510, 608, 741; Midhat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında),* İstanbul 1944, I, 311-328, 348-355; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1985, s. 221-227, 231-232, 627; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought,* Princeton 1962; M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma,* Erzurum 1970, tür.yer.; a.mlf., *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar,* Ankara 1976, s. 5-105; Butrus Abu-Manneh, *Some Aspects of Ottoman Rule in Syria in the Second Half of the Nineteenth Century: Reforms, Islam and Caliphate* (doktora tezi, 1971), St. Antony's College, Oxford University, s. 93-121; Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (haz. Ziyad Ebüzziya), İstanbul 1973, I, 9-47, 64-65, 134-137; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi,* İstanbul 1994, tür.yer.; a.mlf., "Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Tüzüğü", *TT,* XVIII/108 (1992), s. 6-8; *Basîret,* nr. 1675, İstanbul 4 Zilkade 1292; nr. 1676 (5 Zilkade 1292); E. Kuran, "Muṣṭafā Fāḍıl Pasha, Mıṣırlı", *EI*² (İng.), II, 728.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

MUSTAFA FERİD BEY

(bk. FERİD BEY).

MUSTAFA el-GALÂYÎNÎ

(مصطفى الغلاييني)

Mustafâ b. Muhammed Selîm
b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî
(1885-1944)

Arap gramerine dair eserleriyle tanınan Lübnanlı âlim, yazar ve şair.

Beyrut'ta zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Muhyiddin el-Hayyât, Hasan el-Müdevver, Sâlih er-Râfiî, Abdurrahman el-Hût ve Beyrut müftüsü Abdülbâsıt el-Fâhûrî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, kelâm ve tarih dersleri aldı.

Câmiu'l-Ömerî ve Medresetü'l-vataniyye'de okudu. 1902'de Mısır'a giderek Ezher'de Muhammed Abduh'un ve Seyyid el-Mersafî'nin derslerine devam etti. Çok sevdiği ve etkisi altında kaldığı Muhammed Abduh'un vefatından sonra döndüğü Beyrut'ta el-Külliyyetü'l-Osmâniyyetü'l-İslâmiyye, el-Külliyyetü'ş-şer'iyye, Câmiu'l-Ömerî gibi okullarda yirmi yıl kadar öğretmenlik yaptı. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne üye olduysa da amaçlarının cemiyetle uyuşmadığını görerek kısa bir süre sonra ayrıldı. 22 Ocak 1909'da kurduğu, yayın hayatı iki yıl süren *en-Nibrâs* dergisinde dinî, edebî, tarihî ve içtimaî alanlarda makaleler yayımladı. 1910-1914 yıllarında Beyrut Mekteb-i Sultânî-si'nde Arap dili ve edebiyatı öğretmenliği yaptı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Şam'daki Dördüncü Ordu'suna gönüllü asker olarak katılıp vâizlik ve hatiplik görevlerini yürüttü. Bu sırada Şam'daki *eş-Şarḳ* gazetesine makaleler yazıyordu.

Fransızlar'ın Beyrut'u işgalinden sonra Şerîf Faysal b. Hüseyin b. Ali'nin önderliğinde Suriye'de bir Arap devletinin kurulması sırasında (8 Mart 1920) Faysal'ın özel kalem müdürü oldu. Fransızlar'ın Suriye'yi de işgal etmesi üzerine (24 Temmuz 1920) bir süre tutuklu kaldıktan sonra Beyrut'a döndü. 1921 Nisanında Ürdün'e giderek Emîr Abdullah'ın özel kalem müdürlüğünü yaptı. Burada kaldığı bir yıl boyunca emîrin çocukları Tallâl ve Nâyif'e Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1922 Martında ailesini Amman'a götürmek için Beyrut'a dönen Galâyînî, Fransız mandasını protesto gösterileri esnasında Beyrut Dahiliye Müdürü Es'ad Hurşîd'in öldürülmesinde etkili olduğu iddiasıyla tutuklandı ve Ervâd adasında yedi ay hapis yattı. Ardından Amman'a sürgün edildi; orada tekrar Emîr Abdullah'ın çocuklarını eğitmekle görevlendirildi. 1924 Şubatında Fransızlar'dan izin almadan ailesini görmek için Beyrut'a gelince yine tutaklanarak hapse atıldı, on beş gün sonra Filistin'e sürüldü. Hayfa'da geçirdiği bir yıllık sürgün hayatından sonra döndüğü Beyrut'ta el-Külliyyetü'l-İslâmiyye'de öğretmenliğe devam etti. Akademi başkanı Muhammed Kürd Ali'nin teklifiyle Şam Arap Dil Kurumu (1927) ve Kudüs Konferansı üyelikleriyle Beyrut İslâm Konseyi başkanlığı görevlerinde bulundu. 1933'te üstlendiği kadılık görevini on yıl kadar sürdürdükten sonra tayin edildiği şer'î mahkeme müsteşarlığı esnasında 17 Şubat 1944'te Beyrut'ta vefat etti ve devlet töreniyle Bâşûre Mezarlığı'na defnedildi.

Mustafa el-Galâyînî

Kitap ve makalelerinde İslâmî değerleri ve İslâm ahlâkını anlatmaya, İslâm'a ve müslümanlara yapılan saldırılara karşılık vermeye çalışan Mustafa el-Galâyînî'nin sosyal içerikli kitap ve makalelerinde Muhammed Abdüh'ün tesiri görülür. Arap dili ve edebiyatıyla ilgili eserleri sade ve basit bir dil kullanılması sebebiyle çok tutunmuş ve birçok defa basılmıştır. Arap ülkelerinin Fransız ve İngilizler tarafından işgal edilmesine karşı hem fiilî olarak hem de yazılarıyla mücadele etmiştir. Galâyînî'nin 2000 ciltlik kütüphanesi ölümünden sonra Dârü'l-kütübi'l-Lübnâniyye tarafından satın alınmıştır (Tarrâzî, II, 261).

Eserleri. A) Arap Dili ve Edebiyatı. *eş-Şüreyya'l-muḍıyye fi'd-dürûsi'l-ʿarûżiyye* (Beyrut 1319/1901, 1349/1930); *ed-Dürûsü'l-ʿArabiyye li'l-medârisi'l-ibtidâ'iyye* (I-IV, Beyrut 1330/1912, 1422/2001); *ed-Dürûsü'l-ʿArabiyye li'l-medârisi'l-iʿdâdiyye* (I-IV, Beyrut 1329/1912, 1422/2001); *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye* (I-III, Beyrut 1330/1912); Arap gramerine dair olup kırktan fazla baskı yapmıştır; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, eserdeki şâhid beyitleri *Fetḥu Rabbi'l-beriyye iʿrâbu şevâhidi Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye* adıyla şerhetmiş (I-II, Humus 1972), Sadi Çöğenli ve Selâmi Bakırcı bu eseri *Şahit Beyitler Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir [Erzurum 1995]); *Ricâlü'l-muʿallaḳâti'l-ʿaşr* (Beyrut 1331/1913, 1411/1990); *Naẓarât fi'l-luġa ve'l-edeb* (Beyrut 1917, 1927; İbrâhim el-Münzir'in dil felsefesi ve etimoloji konularında yazdıklarının tenkidine dairdir).

B) Diğer Eserleri. *Lübâbü'l-ḥıyâr fî sîreti'l-Muḫtâr* (Beyrut 1323/1905, 1402/1982); *el-İslâm rûḥu'l-medeniyye* (Beyrut 1326/1908, 1930; Lord Cromer'in İslâm aleyhindeki yazılarına cevap olarak kaleme alınmıştır); *Erîcü'z-zehr* (Beyrut 1329/1911, 1410/1990; *el-Müfîd* gazetesinde Ebû Feyyâz imzasıyla yayımladığı makalelerden oluşmuştur). *Dîvânü'l-Galâyînî* (Hayfa 1343/1925); *Naẓarât Fi's-süfûr ve'l-ḥicâb* (Beyrut 1346/1928; Nazîre Zeynüddin'in *Fi's-süfûr ve'l-ḥicâb* [Beyrut 1928] adlı eserine cevaptır); *Nuḫbetün mine'l-kelâmi'n-nebevî* (Beyrut 1348/1929); *ed-Dîn ve'l-ʿilm ve hel yünâfi'd-dînü'l-ʿilme* (Beyrut 1349/1941); *et-Teʿâvünü'l-ictimâʿî* (Beyrut, ts.).

Mustafa el-Galâyînî hakkında yapılan çalışmaların başlıcaları şunlardır: Hüseyin Batîha, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî: Ḥayâtühû ve şiʿruh* (doktora tezi, 1957-1958, Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi); Enîs Ânûtî, *el-ʿAllâme eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî* (yayımlanmamış yeterlik çalışması, 1973, Lübnan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı); Fevzî Hıdır, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî fî ʿaṣrihî ve edebih* (yüksek lisans tezi, 1400/1980, Lübnan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Beyrut); Ahmed Havs, *el-Galâyînî naḥviyyü'l-ʿaṣr: dirâse fî ḥayâtihî ve mü'ellefâtihî ve menhecihi'n-naḥvî* (Dımaşk 1988); Şefîk Mekniyye, *Baʿżu mâ ḳîle ʿan mü'ellefâti'l-merḥûm eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî* (Beyrut, ts.; daha fazla bilgi için bk. Münâ Hüseyin ed-Desûkî, s. 269, 271, 273).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Muʿcem*, II, 1419; Filip dî Tarrâzî, *Ḫazâ'inü'l-kütübi'l-ʿArabiyye fi'l-ḥâfiḳayn*, Beyrut 1947, II, 261; Edhem el-Cündî, *Aʿlâmü'l-edeb ve'l-fen*, Dımaşk 1958, II, 392-394; Ahmed Kabbiş, *Târîḫu'ş-şiʿri'l-ʿArabî el-ḥadîs*, Beyrut 1391/1978, s. 114-120; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), VII, 244-245; Abdülvahhâb Sâbûnî, *ʿUyûnü'l-mü'ellefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, I, 280; Tâhâ el-Velî, *Beyrût fi't-târîḫ ve'l-ḥaḍâre ve'l-ʿumrân*, Beyrut 1993, s. 313-315; Münâ Hüseyin ed-Desûkî, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî fî mefâhîmihi'l-ıslâḥiyye*, Beyrut 1419/1999, s. 269, 271, 273, ayrıca bk. tür.yer.; Yûsuf Es'ad Dâgır, *Meṣâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye*, Beyrut 2000, s. 476-478; Kâmil Salmân el-Cübûrî, *Muʿcemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1424/2003, V, 241-242.

HULÛSİ KILIÇ

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ

(1889-1970)

Son devir Osmanlı âlimi ve müfessir.

Hısnımansûr'da (Adıyaman) doğdu. Babası Memiş Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Soyadı kanunundan sonra Coşkun soyadını almıştır. İbtidâiye ve rüştiyeyi Hısnımansûr'da bitirdikten sonra Antep'te dört yıl boyunca Abdullah Efendi adlı bir hoca-